

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ**

**«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ» КеАҚ**

**«Қылмыстық саясатты дамыту теориясы мен тәжірибесі»
Халықаралық ғылыми-практикалық дөңгелек үстел
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
Международного научно-практического круглого стола
«Теория и практика развития уголовной политики»**

**PROCEEDINGS
of the International scientific and practical round table
«Theory and practice of criminal policy development»**

**Астана
2024**

УДК 343.2/.7
ББК 67.408
К83

сборник конференций

В выпускаемый сборник вошли материалы международного круглого стола «ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ» (29 января 2024 года, Астана, Казахстан). - Астана: Изд-во ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2024. - 208 с.

ISBN 978-601-337-965-4

В сборнике международного научно-практического круглого стола на тему «Теория и практика развития уголовной политики» освещены вопросы совершенствования уголовной политики РК в свете регулирования правовых норм по модернизации и оптимизации уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства и осуществления правоприменительной деятельности эффективными процессами обеспечения прав и свобод человека, гражданина и личности.

Сборник сформирован статьями магистрантов и студентов кафедры уголовно-правовых дисциплин юридического факультета ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, обучающимися по ОП 7М04204 – «Судебная власть и уголовная юстиция», 7М04209 – «Судебная экспертиза», 6В04204 – «Судебно-прокурорская и следственно-криминалистическая деятельность» и магистрантов Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК, Академии государственного управления при Президенте РК, а также статьями магистрантов Тюменского государственного университета (РФ, Тюмень).

Публикуемые материалы предоставлены авторской редакцией.

© ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2024

4. Н.Н. Гапанович, И.И. Мартинович «Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений» – Минск, 1983 ж. – 10 б.

5. Н.И. Порубов «Научная организация труда следователя» - Минск, 1970 ж. – 226 б.

6. Брылев В.И. Некоторые проблемы раскрытия расследования и предупреждения преступлений в сфере наркобизнеса.- Екатеринбург, 1994.- 37-39 б.

7. «Это было групповое преступления-Костанайская полиция рассказала об убийстве Д.М.». // Айналыс режимі: <https://baigenews.kz/news/> (жүгіну күні: 18.01.2024 жыл) – интернет көздері.

УДК 343.16

Абилдаева Аружан Қайратқызы

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің заң факультеті
«Құқықтану» мамандығының 3 курс студенті, Астана қ.*

*Ғылыми жетекші: Мұратханова Меруерт Бейсеновна - Л.Н. Гумилев
атындағы Еуразия ұлттық университетінің қылмыстық құқықтық пәндер
кафедрасының доценті, з.ғ.к. Астана, Қазақстан*

ПАРАҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ ДЕНГЕЙДЕ АЛДЫН АЛУ ЖҮЙЕСІ

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы парақорлық пен сыбайлас жемқорлық мәселесін кешенді зерттеу және осы мәселенің әлеуметтік және экономикалық аспектілері, сонымен қатар құқықтық және саяси аспектілерінің де талдауын жан-жақты қарастырған. Сондай ақ мақалада біздің еліміздегі парақорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес бойынша тиімді шараларды әзірлеу және іске асыру жолдары зерттелген.

Бұл мақаланың практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін парақорлықпен күресудің тиімді шараларын әзірлеу және іске асыру кезінде мемлекеттік органдардың өкілдері үшін де, ғылыми қоғамдастық пен жалпы халық үшін де басшылық ретінде пайдалануға болатындығында. Бұл мақала Қазақстандағы парақорлық пен сыбайлас жемқорлық мәселелерін зерттеуге маңызды үлес болып табылады және осы саладағы одан әрі зерттеулер үшін негіз бола алады.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, парақорлық, парақорлықпен күрес, сыбайлас жемқорлық қылмыстың жалпы әлеуметтік профилактикасы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік бағдарламалыр, сыбайлас жемқорлықтың пайда болу мүмкіндігіне жол бермейтін мінез-құлық нормалары, сыбайлас жемқорлық тәуекелдері мен жағдайларын азайту.

Сыбайлас жемқорлық – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген

адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу.

Ал сыбайлас жемқорлықтың жиі кездесетін көріністерінің бірі-парақорлық. Мемлекеттілікті дамытудың қазіргі кезеңінде парақорлық біздің қоғам мен мемлекеттің барлық секторларына әсер етті. Бұл өте күрделі мәселені табысты шешу әлеуметтік-философиялық, экономикалық, саяси, заңдық, әлеуметтік және ғылымның басқа да салалары, сыбайлас жемқорлықтың мазмұны мен ұғымының өзі тұрғысынан жүйелі әдіснама қағидаттарында терең зерттеуді талап етеді. Оған тиімді қарсы тұру бұл құбылыстың мәні қаншалықты тереңірек түсінікті болуына байланысты болады.

Қазақстан Республикасының Құқық қорғау органдары қызметінің басым бағыты «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңын орындау болып табылады. Заңның 22-бабында сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтауды, жолын кесуді, ашуды, тергеп-тексеруді және олардың алдын алуды және оларды жасауға кінәлі адамдарды өз құзыреті шегінде жауапқа тартуды жүзеге асыратын құқық қорғау органдары көрсетілген.

Парақорлық құқықтық мәдениетке, адамның құқықтары мен бостандықтарына қауіп төндіреді, мемлекеттің экономикалық дамуын қиындатады.

Қазіргі кезеңде парақорлыққа қарсы күрес Қазақстанның қауіпсіздігін нығайтудың басты проблемаларының біріне айналғаны сөзсіз, өйткені қоғам қандай да бір оң өзгеріссіз әлеуметтік деградацияға және мемлекеттік басқару жүйесінің ұйымдастырылмауына тап болуы мүмкін.

Парақорлыққа қарсы күрестің бірінші кезектегі міндеті мемлекеттің оның алдын алу жөніндегі қызметі екені сөзсіз.

Сыбайлас жемқорлық көріністерінің пайда болуының басты себептерінің бірі мемлекеттік қызметшілердің қызметін ұйымдастыруды және олар нақты әзірленген заңдардың талаптарына негізделген шешімдерді бұзу болып табылады. Мемлекеттік қызметшілердің қызметіне бақылауды күшейту сыбайлас жемқорлық қызметінің алдын алудың маңызды бағыты болып табылады.

Заңды ашық елемейтін жекелеген лауазымды тұлғалардың толық жазасыздығы ерекше теріс әсер етеді.

Парақорлықты жою жөніндегі профилактикалық қызметтегі жетекші рөл, менің ойымша, сыбайлас жемқорлық қылмыстың жалпы әлеуметтік профилактикасына тиесілі болуы тиіс. Қажетті нәтижеге сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің бірыңғай үйлестірілген мемлекеттік бағдарламасы ауқымында біріктірілген қоғамның барлық күштері

карастырылып отырған құбылысты еңсеруге бағытталған жағдайда ғана қол жеткізуге болатындығы маңызды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаның негізгі міндеттері:

- күшті әкімшілік басқару жүйесі.

- заңдарды мүлтіксіз орындау.

- сыбайлас жемқорлықтың пайда болу мүмкіндігіне жол бермейтін мінез-құлық нормалары.

- азаматтар мен қоғамның құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін сыбайлас жемқорлықтан қорғауды қамтамасыз ету.

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетаным мен мінез-құлықты дамыту және қалыптастыру.

- сыбайлас жемқорлық тәуекелдері мен жағдайларын азайту және алдын алу мақсатында Қаржы мониторингі жөніндегі органдардың қызметінде тиімділік пен нәтижелілікті арттыру.

- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға қатысы бар адамдарды анықтау, жолын кесу және қатаң жауапкершілікке тарту.

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл нысандарын, әдістері мен құралдарын оңтайландыру.

- қаржы мониторингі жөніндегі органдар субъектілерінің мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатына қатысуын қамтамасыз ету [1].

Қазақстан Республикасында парақорлықпен және сыбайлас жемқорлықтың басқа да түрлерімен күресуге бағытталған заңдар мен саясат бар. Қазақстанда парақорлықтың алдын алу бірқатар шараларды қамтиды, мысалы:

1. Мемлекеттік процестердің ашықтығы. Қазақстан билігі мемлекеттік процестердің ашықтығын қамтамасыз етуге көп көңіл бөледі. Мысалы, азаматтардың мемлекеттік институттардың жұмысы және бюджет шығындары туралы ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ететін «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заң бар [2].

2. Сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін арнайы органдар құру. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі (АБК) құрылды, ол сыбайлас жемқорлықтың жолын кесумен және оған қарсы күреспен айналысады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі Комиссия жұмыс істейді.

3. Электрондық үкіметті енгізу. Қазақстанда электрондық үкімет енгізілуде, бұл азаматтар мен мемлекеттік қызметшілер арасындағы байланыс санын азайтады. Бұл пара алу мүмкіндігін азайтады және мемлекеттік процестердің ашықтығын арттырады.

4. Мемлекеттік қызметшілерді оқыту және олардың біліктілігін арттыру. Қазақстанда мемлекеттік қызметшілерге сыбайлас жемқорлық пен парақорлыққа қарсы күрес мәселелері бойынша арнайы тренингтер мен семинарлар өткізіледі [3].

5. Қоғаммен белсенді қарым-қатынас. Қазақстан билігі жұртшылықпен өзара іс-қимыл жасайды және азаматтарды сыбайлас жемқорлыққа қарсы

күреске тартады. Мысалы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттіктің сенім телефоны бар, онда азаматтар сыбайлас жемқорлық пен парақорлық жағдайлары туралы хабарлай алады.

Жалпы, Қазақстанда парақорлық пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы белсенді күрес жүргізілуде. Сыбайлас жемқорлық жағдайларының санын азайтуға және мемлекеттік процестердің ашықтығын арттыруға бағытталған түрлі шаралар қабылдануда. Сонымен қатар, Қазақстанда парақорлар мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы қатаң жазалар белгіленді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлық қылмысқа қарсы күреске көбірек көңіл бөлінуде. Қазақстанда Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік Стратегиясы қабылданды, ол сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті оның барлық деңгейлерінде ұйымдастыруға бағытталған.

Қазақстан Республикасының заңнамалық жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа және оның теріс көріністеріне қарсы іс-қимылға бағытталған нысаны мен мазмұны жағынан әр түрлі нормалар бар.

Әкімшілік құқық бұзушылықпен қатар, «мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар» 15-тарауында Қазақстан Республикасы жаңа Қылмыстық кодексінің 361-371-баптарында көзделген сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілік белгіленді [4]. Параға қатысты мынадай нормалар көзделген: «пара алу» (366-бап), «пара беру» (367-бап), «парақорлыққа делдалдық ету» (368-бап).

Пара үшін бірінші құрам «пара алу» деп аталады (366-бап) соған сәйкес мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның не лауазымды адамның, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамының жеке өзі немесе делдал арқылы ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлік, құқық түріндегі пара алуы пара берушінің немесе ол ұсынатын адамдардың пайдасына жасаған әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін өзіне немесе басқа адамдарға мүлікке немесе мүліктік сипаттағы пайдаға, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) осы адамның қызметтік өкілеттігіне кірсе не ол лауазымдық жағдайына байланысты мұндай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал етуі мүмкін болса, сол сияқты жалпы қамқорлығы немесе жол беруі үшін параның елу еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады, мүлкі тәркіленіп, белгілі бір міндеттерді атқару құқығынан өмір бойына айырылады. лауазымдар немесе белгілі бір қызметпен айналысу.

Егер елеулі мөлшерде жасалған дәл сол іс-әрекет, сол сияқты заңсыз әрекеттер (әрекетсіздік) үшін пара алу параның алпыс еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра

отырып, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [4].

Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген барлық іс-әрекеттер, егер олар:

- 1) бопсалау жолымен;
- 2) адамдар тобы алдын ала сөз байласу арқылы;
- 3) ірі мөлшерде;

4) бірнеше рет параның жетпіс еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген көрсетілген әрекеттер, егер оларды қылмыстық топ жасаса, сол сияқты аса ірі мөлшерде параның сексен еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Бұдан әрі «пара беру» (367-бап) Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамға не оған теңестірілген адамға немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамға не лауазымды адамға, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамына жеке өзі немесе делдал арқылы пара беру сияқты әрекеттер үшін жауаптылықты көздейді. параның жиырма еселенген сомасының мөлшерінде не бас бостандығынан айырумен үш жылға дейінгі мерзімге, мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойы айыра отырып [4].

Елеулі мөлшерде жасалған дәл сол іс-әрекет параның отыз еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не мүлкі тәркіленіп немесе онсыз бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыруға жазаланады.

Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген әрекеттерге қатысты, егер олар: 1) адамдар тобы алдын ала сөз байласу бойынша; 2) ірі мөлшерде; 3) бірнеше рет жасалса, мүлкі тәркіленіп, өмір бойы құқығынан айыра отырып, параның қырық еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу.

Ал осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген әрекеттер, егер олар аса ірі мөлшерде немесе қылмыстық топпен жасалса, параның елу еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Бұл мақалада ескертулер де бар, оларға сәйкес мыналар белгіленген:

1. Егер осы адам жасаған әрекеттер (әрекетсіздік) алдын ала уағдаластыққа негізделмеген болса, осы Кодекстің 366-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген адамға бұрын жасаған заңды әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін екі айлық есептік көрсеткіштен аспайтын сомада немесе құны бар сыйлықты бірінші рет беру қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпайды.

2. Пара берген адам, егер оған қатысты осы Кодекстің 366-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген адам тарапынан пара бопсалау орын алса немесе ол адам құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органға пара беру туралы өз еркімен хабарласа, қылмыстық жауаптылықтан босатылады [5].

Сондай-ақ, «парақорлыққа делдалдық ету» қылмыстық заңымен жазаланады (368-бап). Осы нормаға сәйкес парақорлыққа делдалдық ету, яғни пара алушыға және пара берушіге олардың арасындағы пара алу және беру туралы келісімге қол жеткізуге немесе іске асыруға жәрдемдесу параның он еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не мүлкі тәркіленіп немесе онсыз екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір лауазыммен айналысу құқығынан өмір бойына айыруға жазаланады.

Бірнеше рет не қылмыстық топ немесе адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасаған дәл осындай іс-әрекет параның жиырма еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға, мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыруға жазаланады.

Жағымды қылмыстық-құқықтық шаралар өте қатал, бірақ толық тиімді емес, осыған байланысты оларды жетілдіріп, «ұйымдасқан қылмыстық топтың бұл әрекеттерді жасауы» сияқты саралау белгілері ретінде қосу орынды деп санаймыз. Жазаларға қатысты: «16 жылға дейін бас бостандығынан айыру» максималды жазасы.

Осы қылмыс түрлері субъектілерінің шеңберін, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің отбасы мүшелері мен жақын туыстарын қоса алғанда, кірістер мен шығыстар міндетті декларациялауға жататын адамдардың тізімін кеңейту.

Дегенмен, парақорлық Қазақстанда әлі де күрделі мәселе болып қала береді. Жағдайды жақсарту үшін заңнаманы одан әрі жетілдіру және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреспен айналысатын институттарды нығайту қажет. Сондай-ақ елдегі экономикалық жағдайды жақсарту және бизнес үшін қолайлы жағдайлар жасау маңызды, бұл пара алу және сыбайлас жемқорлықтың басқа да нысандарын алу ықтималдығын азайтады.

Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлық пен парақорлыққа қарсы күресте жұртшылықтың белсенді қатысуы да алдын алудың тиімді құралы бола алады. Азаматтар сыбайлас жемқорлық пен парақорлық жағдайлары туралы хабарлай алады, сондай-ақ мемлекеттік процестердің ашықтығын арттыру үшін билікке қысым жасай алады.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында парақорлық пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ел билігінің басым міндеттерінің бірі болып табылады. Елімізде сыбайлас жемқорлық жағдайларының санын азайтуға және мемлекеттік процестердің ашықтығын жақсартуға бағытталған түрлі шаралар қабылдануда. Алайда, оң нәтижелерге қол жеткізу үшін Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық пен парақорлыққа қарсы күресті жалғастыру қажет. Парақорлыққа қарсы күрес ұлттық деңгейге дейінгі барлық билік деңгейлерінде жүргізілуі керек екенін атап өткен жөн. Мұндай жұмыстың тиімділігі оның қаншалықты ұйымдастырылғанына және үйлестірілгеніне байланысты болады. Сондықтан, биліктің барлық деңгейлерінде парақорлыққа қарсы күрес бойынша жүйелі жұмыс жүргізу және осы саладағы халықаралық әріптестермен ынтымақтасу, заңнаманы жақсарту, халықтың хабардарлығын арттыру, мемлекеттік қызметшілерді оқыту, мүдделер қақтығысын бақылау жүйесін ұйымдастыру және жұртшылықты осы проблемаға белсенді тарту есебінен жүйелі жұмыс жүргізу қажет. Әділетті қоғам құру үшін, парақорлықпен бірге күресейік!

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы» ҚР Президентінің Жарлығы.
2. «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңы. 2015 жылғы 16 қарашадағы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000401>
3. «ҚР Мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы ҚР Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>
4. ҚР Қылмыстық кодексі. 2014 жыл 3 шілде.
5. «Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы» ҚР Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы №802 Жарлығы.
6. «Парақорлықтың жағдайы мен құрылымы қылмыстық призма арқылы», Т.Б. Басова, 2014 жыл 50 б.